

Çanakkale'deki Osmanlı Kaleleri

Yusuf ACIOĞLU*

Özet

Çanakkale'de, Osmanlı döneminde Yıldırım Bayezid'dan itibaren bölgeyi, özellikle boğazı korumak ve İstanbul'a Akdeniz'den gelecek saldırılara engel olmak amacıyla kaleler yapılmıştır. Yıldırım Bayezid'dan sonra kale inşasına XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar devam edilmiştir. Mevcut bazı kaleler onarılmış ve bunlara yenileri eklenmiştir. Kaleler, dönemin koşullarına ve teknolojik gelişmelere uygun bir biçimde şekillenmiştir. Çanakkale'de, Osmanlı döneminde yapılan ve onarılarak büyük ölçüde yenilenen toplam on üç kalenin varlığı tespit edilebilmiştir. Bunlardan biri, tamamen yok olmuştur. Geriye kalan on iki kale ise günümüze mevcut halleri ile ulaşabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, Osmanlı, Kale

Ottoman Forts in Çanakkale

Abstract

The Ottomans started to build forts in the city of Çanakkale during the reign of Bayezid I for protecting the Dardanelles and preventing attacks on Istanbul that would come from the Mediterranean. After the reign of Bayezid I, the Ottomans continued to build forts until the first half of the Nineteenth century. Some of the old forts were renovated and new ones were built. The forts were shaped in parallel to the conditions and technological developments of the period. The records show that there were thirteen forts in Çanakkale which were built, renovated and mainly restored by the Ottoman Empire. One of them has been entirely destroyed, while the remaining twelve forts have managed to survive until today.

Keywords: Çanakkale, Ottoman, Fort

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, yacioglu@comu.edu.tr.

Giriş

Çanakkale Anadolu'nun batı ucunda Biga ve Gelibolu yarımadalari üzerinde kurulmuş, stratejik öneme sahip bir şehirdir. Asırlar boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan şehirde, tarih öncesi çağlardan beri birçok savunma yapısının özellikle Çanakkale Boğazi kıyılarına inşa edildiği görülmektedir.

Osmanlı'nın hemen öncesinde Bizans döneminde, yerleşim yerlerini ve değerli madenleri korumak amacıyla Atik Hisar (Gavur Hisar), Akbaş (Sestos), Eski Hisarlık (Elaeus), Gelibolu (Gallipoli), Kilye (Koila) ve Abydos'ta kaleler inşa edilmiştir¹.

Daha sonra Osmanlı hâkimiyetinin sağlandığı bölgede, Bizans'tan kalan mevcut bazı kaleler onarılmış ve zamanla boğaz savunması için yetersiz kalan bu kalelere yenileri eklenmiştir. Bayezid tarafından ilk olarak Gelibolu Kalesi tamir ettirilmiş² ve Lâpseki'ye bir kale yaptırılmıştır³.

Boğaz gibi bir su yolunu korumanın en etkili yolu karşılıklı kaleler inşa ettirmektir. Böylece boğazi izinsiz geçmeye çalışan gemiler çapraz ateş altına alınarak bertaraf edilebilecektir. Bayezid tarafından uygulanan karşılıklı kale yapımı, Fatih Sultan Mehmet döneminden, XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmiştir.

Çanakkale'de boğaz, boğaz önü adaları ve kıyılarda, Osmanlı döneminde yapılan ve onarılarak kullanılan toplam on üç kale tespit edilmiştir. Tespit edilen bu yapılarından Lâpseki Kalesi yıkılmış, diğerleri bir kısmı harap olmakla birlikte günümüze kadar gelebilmiştir(Harita 1).

Gelibolu Kalesi

Gelibolu kent merkezinde yer almaktadır. Erken Bizans Dönemi'nden itibaren var olduğu anlaşılan⁴ kale, Gelibolu'nun Türkler tarafından fethinden sonra Yıldırım Bayezid tarafından yeni bir limanla birlikte yeniden yaptırılır⁵. Kalenin yeniden inşası Saruca Paşa tarafından M. 1390 yılında yapılmıştır. İnşa sırasında, dış kale

1 Ayşe Ç. Türker, "Atik Hisar Kalesi", *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu (19-21 Nisan 2001)*, Ankara 2001, s.196-197; Ayşe Ç. Türker, "The Gallipoli Castle in the Byzantine Period", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.23, Ankara 2006, s.185; Ayşe Ç. Türker, "Çanakkale Boğazında Bizans Dönemine Ait Tarihi ve Arkeolojik Veriler", *Çanakkale I: Savaşı ve Tarihi*, İstanbul 2006, s.517-518, 520-521, 536-537; Ayşe Ç. Türker, "Early Christian and Byzantine Archaeology on the Valleys around Madytos", *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ 3*, AKVAD, Ankara 2009, s.51-52, 59-60.

2 Dukas, *Bizans Tarihi*, (çev.VL. Mirmiroğlu), İstanbul Matbaası, İstanbul 1956, s.9; Feridun Emecen, "Gelibolu", *İslam Ansiklopedisi*, C.14, Diyanet Yayınları, İstanbul 1993, s.1.

3 M. C. Şihabeddin Tekindağ, "Çanakkale (Tarih)", *İslam Ansiklopedisi*, C.3, MEB Yayınları, Eskişehir 1997, s.343; Metin Tuncel, "Çanakkale Boğazi", *İslam Ansiklopedisi*, C.8, Diyanet Yayınları, İstanbul 1993, s.201.

4 Ayşe Ç. Türker, "The Gallipoli Castle in the Byzantine Period", s. 185.

5 Dukas, a.g.e., s. 9. ; Feridun Emecen, a.g.e., s. 1.

yıkılarak bir tepe üzerinde yer alan, şehre ve limana hâkim konumda olan iç kale onarılmıştır(Çizim 1). Gemileri fırtına ve düşmandan korumak amacıyla iç içe iki büyük havuzdan oluşan liman, temizlenerek, liman ağzına iki kule inşa edilmiştir. Burası Osmanlı'nın ilk düzenli tersanesi olmuştur⁶. Kale'den günümüze sadece Namık Kemal İlköğretim Okulu bahçesinde kalan bir kısım sur ile liman ağzındaki kulelerden biri ulaşabilmektedir(Resim 1).

Bugün Pîrî Reis Müzesi olarak kullanılan kule, kare planlı olup, iki katlıdır. Kuleye asıl giriş güney cephede yer alan kapıdan sağlanır. Bu kapının dışında batıda limana açılan bir kapı daha vardır. Kulenin birinci katında dairesel biçimli bir sarnıç yer almaktadır. İkinci kata "L" biçimli bir merdivenle çıkılır. İkinci kattan kulenin dışına açılan bir kapı ile terasa çıkılan bir merdiven bulunmaktadır. Her iki kat da pandantiflerle geçilen kubbeye sahiptir.

Lâpseki Kalesi (Kulesi)

Kale, tek bir kuleden ibaret olup, Süleyman Çelebi tarafından Cenevizli Negro ailesine yaptırılmıştır⁷. Venedik donanmasının M. 1416 yılındaki saldırıları sonucu büyük ölçüde zarar görmüş ve Hamza Bey tarafından tamamen yıktırılmıştır⁸. Bugün herhangi bir kalıntı mevcut değildir.

Bozcaada Kalesi

Bozcaada'nın kuzeydoğusundaki burunda yer almaktadır. Kesin olarak ne zaman inşa edildiği bilinmeyen kale, birçok onarım geçirmiştir. Bugünkü şekli ile Fatih Sultan Mehmet tarafından inşa ettirildiği düşünülmektedir⁹. Fatih Sultan Mehmet'ten sonra yapı H. 1115/M. 1703-04, H. 1118/M. 1706-07, H. 1126/M. 1714-15 ve H. 1138/M. 1725-26 yıllarında tamir edilmiştir. Güneybatıdaki giriş kapısı ve güneydoğusundaki Deniz Kapısı üzerinde yer alan kitabelerden, H. 1231/M. 1815-16 tarihinde II. Mahmut tarafından tekrar esaslı bir şekilde onarıldığı anlaşılmaktadır. En son onarım ise 1965-1970 yılları arasında yapılmıştır¹⁰. Bugün müze olarak kullanılan kalede, mezar taşları, kitabeler, silahlar, top mermileri, seramik tabaklar ve amforalar sergilenmektedir.

Kale, iç sur ve onu kuşatan dış surdan oluşmaktadır(Çizim 2)(Resim 2). Dış sur, 10 m. genişliğinde 250 m. uzunluğunda bir hendekle şehirden ayrılmıştır¹¹. Kaleye

6 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK., Ankara 1948, s. 395. ; Dukas, a.g.e., s. 9. ; M. C. Şihabeddin Tekindağ, a.g.e., s. 343.

7 M. C. Şihabeddin Tekindağ, a.g.e., s. 343. ; Metin Tuncel, "Çanakkale", *İslam Ansiklopedisi*, C. 8, DİA., İstanbul 1993, s. 201.

8 M. C. Şihabeddin Tekindağ, a.g.e., s. 343.

9 Ramazan Eren, *Çanakkale ve Yöresi Türk Devri Eserleri*, Çanakkale 1990, s. 37.

10 Mehmet Saadettin Aygen, *Bütün Yönleriyle Bozcaada*, Türkeli Yayınları, Afyon 1985, s. 80.

11 Mehmet Saadettin Aygen, a.g.e., s. 80.

ana giriş; hendek üzerindeki taş bir köprü ile güneybatıdaki kapıdan sağlanmıştır. Bunun dışında, Deniz Kapısı ve Mendirek Kapısı olmak üzere iki kapısı daha bulunmaktadır. Mendirek Kapısı, kalenin doğuya uzanan burnunun tam ortasında yer almaktadır. Dış surun kuzey tarafı tamamıyla yüksek kayalar üzerinde yer aldığından fazla tahkim edilmemiştir; batı, güneybatı ve doğu kısmı ise kuvvetli bir şekilde tahkim edilmiştir. İç sur ile dış sur arasında bazı yapılara ait temel izleri görülmektedir. Bu alanda XIX. yüzyılda yapıldığı düşünülen bir tabya yer almaktadır. İç surun doğu tarafında yer alan birinci kısmın, doğu ve batı olmak üzere rampaya açılan iki kapısı bulunmaktadır. Birinci bölümde, günümüzde harap bir vaziyette olan cami, revir, zindan ve kışla bölümleri yer almaktadır. Asıl iç sur olan ikinci kısım ise biri baş kule olmak üzere sekiz kuleden oluşur. Ortada levazım deposu, kuzeydoğu köşede ise cephanelik kısmı yer alır. İç surda yer alan cami, kale ile birlikte Fatih Sultan Mehmet tarafından inşa ettirilmiştir. Cami, Kanuni Sultan Süleyman ve IV. Mehmet dönemlerinde onarım görmüştür¹². Günümüze harap bir halde ulaşabilmektedir.

Kal'a-i Sultâniyye (Çimenlik Kalesi)

Çanakkale Boğazı'nın Anadolu kıyısında Sarıçay'ın ağzındaki düzlük üzerinde yer almaktadır. İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından M. 1462-63 yıllarında, Yakup Paşa'nın sorumluluğunda yaptırılmıştır¹³. Kanuni döneminde M. 1541 yılında onarım görmüş ve kaleye girişin sağlandığı kule yenilenmiştir¹⁴. Sultan Abdülaziz döneminde kale onarılmış ve kaleye bir mescit eklenmiştir. Kalenin dış surlarının denize bakan batı kısmı XIX. yüzyılda II. Abdülhamid tarafından yıktırılarak yerine bugünkü tabya yapılmıştır¹⁵. Günümüzde kale, Çanakkale Boğaz Komutanlığı denetiminde Askerî Müze olarak kullanılmaktadır (Resim 3).

12 Mehmet Saadettin Aygen, a.g.e., s. 81.

13 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Mimarisi*, C. III, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1953, s. 171-172. ; Franz Babinger, *Mehmed der Eroberer und Seine Zeit Welten Stürmer Einer Zeitenwende*, München 1953, s. 224.

14 Kulede kapı üzerinde yer alan kitabe murçla kazındığı için Ekrem Hakkı Ayverdi kitabenin tarihini H. 978/M. 1570-71 olarak okumuştur. Son yıllarda Ömer Çakır tarafından yapılan bir çalışmada kalenin asıl tarihinin H. 948/M. 1541-42 olduğu anlaşılmıştır. Yani bu kule Kilidü'l-Bahr Kalesi'ndeki Kanuni Kulesi ile aynı zamanda yapılmıştır. Zaten her iki kulede Ayverdi'nin yayınında da belirttiği gibi tıpatıp aynıdır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 184. ; Ömer Çakır, "Çimenlik Kalesi'nin Tamir Kitâbesi Hakkında Bir Vesika ve Bir Tashih" *Çanakkale Merkezi Değerleri Sempozyumu*(25-26 Ağustos 2008), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, No: 76, Çanakkale 2008, s. 837-845.

15 II. Abdülhamid Arşivi'ndeki fotoğraflarda kalenin denize bakan surları ayakta. Bu nedenle tabya II. Abdülhamid döneminden önce yapılmış olamaz. II. Abdülhamid Arşivi'ndeki fotoğraflarda; H. 1305/M. 1887-88 tarihinde inşa edilen *Orhaniye Tabyası* görülürken, H. 22 Rebi'ülevvel 1307/M. 16 Kasım 1889 tarihinde inşa edilen *Rumeli Hamidiye Tabyası'nın bulunduğu mevkiye bir inşa faaliyeti gözükmemektedir. Yani henüz Rumeli Hamidiye Tabyası'nın inşası bitmemiştir. Bu da bize, II. Abdülhamid Arşivi'ndeki Çanakkale İstihkâmlarına ait fotoğrafların M. 1887-88 ile M. 1889 tarihleri arasında çekildiğini göstermektedir. Bkz. Çanakkale Boğazı'ndaki İstihkâmlar ve Tabyaları (II. Abdülhamid Arşivi)*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 779-72/1-26. Daha önceki bazı yayınlarda ve

Kale, yaklaşık olarak 100x150 m. boyutlarında dikdörtgen planlıdır. Bir sur ve bu surun ortasındaki ana kule ile cephanelik ve iki mescitten oluşmaktadır(Çizim 3). Dış sur, çok sayıda kule ile donatılmıştır. Kuleler, çokgen ve dairesel planlı olup, iki ya da üç katlıdır. Kalenin tam ortasında yer alan ana kule, 30x43 m. boyutlarında, 20 m. yüksekliğindedir. Oldukça sağlam bir yapı olan ana kulenin duvar kalınlığı, yaklaşık olarak 7 m.dir. Kulenin ilk katı yerden 4 m. yükseklikte yer almaktadır. Kuzey tarafından bir kapı ile giriş sağlanmaktadır. Merdiven boşluğu ve tavanı mermerdir. Kule, üç katlı olup, katlardan ikisinin döşemesi ahşaptır. Üst katlara zeminden itibaren başlayan iki taraflı taş merdivenle, yalnız üçüncü kata ahşap merdivenle çıkılmaktadır. Üçüncü kat on adet küçük kubbe ile örtülüdür. Avlunun doğusunda yer alan cephanelik, dairesel planlıdır. Surların içerisinde iki mescit bulunmaktadır. Bunlardan ilki kuzey cephesinin ortasında yer alan kuleye bitişik olan Fatih Mescidi'dir. Mescidin minaresi bodur olup üst kısmı yıkılmış, sonraki dönemlerde yeniden yapılmıştır. Diğer mescit ise ana kulenin güneybatı köşesinde yer alan Sultan Abdülaziz Mescidi'dir. Bu mescidin, kazınmış olan tuğralı kitabesinden¹⁶ M. 1861-1876 yılları arasında Sultan Abdülaziz tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.

Kilidü'l-Bahr (Kilitbahir) Kalesi

Çanakkale Boğazı'nın en dar yerinde Kal'a-i Sultâniyye'nin tam karşı kıyısında bir yamaç üzerinde yer almaktadır. Kal'a-i Sultâniyye ile birlikte M. 1462-63 yıllarında Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmıştır¹⁷. Kilidü'l-Bahr Kalesi'nin inşa kitabesi günümüze ulaşmamıştır. Buna karşılık tarihî kaynaklarda kalenin Fatih tarafından yaptırıldığı kesin olarak belirtilmektedir. Dendrokronolojik yöntemle yapılan yaş tespitleri de tarihî kaynakları doğrular biçimde M. 1462-63 tarihini ortaya koymuştur¹⁸. Kalenin Kanuni devrinde onarım gördüğü ve eklemeler yapıldığı, bugün Kanuni Kulesi adıyla bilinen kulenin kapısı üzerindeki kitabeyle sabittir. Daha önce yayınlanmış olan bu kitabe, H. 948/M. 1541-42 tarihini verir¹⁹. Kanuni döneminde bu kule ile birlikte ek olarak ikinci bir avlu da inşa edilmiştir²⁰. Yapının onarımına ilişkin ikinci bir kitabe, mazgalsız ihata duvarı üzerindeki geç devir kapısı üzerinde bulunmaktaydı. Buna göre kale, II. Abdülhamid devrinde, H. 1311/M. 1893-94 yılında bakım ve onarım görmüştür²¹. Birinci Dünya Savaşı'nda da kullanılan kale, bütün ihtişamı ile bugün de ayaktaadır.

bugün kale içinde tabyaların önünde yer alan levhada Abdülaziz döneminde yapıldığı belirtilmektedir, ancak bu albüm bize bu bilginin doğru olmadığını göstermektedir. Bkz. Ramazan Eren, a.g.e., s. 39.

- 16 Kazınmış olduğu için tarihi okunamayan kitabede, tuğranın Sultan Abdülaziz'e ait olduğu anlaşılabilmektedir.
- 17 Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 171-172, 790. ; Franz Babinger, a.g.e., s. 224.
- 18 Peter Kuniholm, *Dendrochronologically Dated Otoman Monuments*, Plenum Publishers, New York 2000, s. 28.
- 19 Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 791.
- 20 Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 791.
- 21 Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 804.

Kale, plan itibarıyla topografyaya uygun bir biçimde yerleştirilmiş ve klasik dik-dörtgen ya da kare biçimli Osmanlı kalelerinden farklı özellikte inşa edilmiştir (Resim 4). Üç yapraklı yonca planı ile Osmanlı kaleleri içinde farklı bir yere sahiptir. Yapı, bir dış sur, bunun çevrelediği iç sur ve ana kule olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır (Çizim 4). Kalenin güney yönünde Kanuni dönemine ait ikinci bir avlu ve en uçta silindirik bir kule bulunmaktadır. Bir yamaç üzerine kurulan kale, denize doğru top atışına elverişli bir şekilde yapılmış, mazgalları da buna göre yerleştirilmiştir. Kale, aşamalı olarak düzenlenmiş olup, hisarpeçe düzeneğine sahiptir. Surun dışı bir hendekle çevrelenerek kuvvetlendirilmiştir. Kaleye giriş, surların kuzey ve güney tarafındaki kapılardan sağlanmaktadır. Üç yapraklı yonca planlı iç kalenin ortasındaki ana kulede duvar kalınlığı 4 m. olup, 7 katlı ve 30 m. yüksekliğe sahiptir. Kulenin her katında ahşap döşemeleri bugün mevcut olmayıp sadece hatılların bir kısmı görülmektedir. İç surun avlusunda bir mescit ve hamam olduğu söylenen, ancak işlevleri tam olarak anlaşılamayan iki yapı bulunmaktadır.

Kumkale Kalesi

Çanakkale Boğazı'nın girişinde Anadolu kıyısında Ege Denizi'ne bakan yerde bulunmaktadır. Osmanlı donanması, M. 1656 yılında Çanakkale Boğazı önlerinde Venedik donanması ile mücadele etmiş ve mağlup olmuştur²². Bu mağlubiyet, Boğaz'ın tahkimi için yeni tedbirleri mecbur kılmıştır. Bundan dolayı Çanakkale Boğazı'nın Ege Denizi'ne açılan kısmında karşılıklı olarak iki kale inşa edilmiştir. İnşa masrafları, IV. Mehmet'in annesi Hatice Turhan Sultan tarafından karşılanmıştır²³. Kale, sadrazam Köprülü Mehmet Paşa kontrolünde M. 1658-59 yıllarında inşa ettirilmiştir. Anadolu yakasındaki kaleye Kumkale, Avrupa yakasındaki kaleye ise Seddü'l-Bahr (Seddülbahir) Kalesi denilmiştir²⁴. Evliya Çelebi, bu kalelerin kareye yakın ölçülerde olduğundan ve Köprülü Mehmet Paşa'nın kalelere güçlü toplar yerleştirdiğinden söz etmektedir²⁵. Depremler gibi doğal afetlerin yanı sıra Birinci Dünya Savaşı'nda da ağır tahribata uğrayan kale, birçok kez onarılmıştır²⁶. Bugün askerî birlik tarafından kullanılmaktadır (Resim 5).

Kale, yaklaşık olarak kare planlı olup çokgen kulelerle takviye edilmiştir (Çizim 5). Kalenin güney suruna bitişik XIX. yüzyılda eklenildiği düşündüğümüz küçük hamam ile güneyde sur dışında kale ile birlikte yapılan çifte hamam niteliğinde büyük hamam yer almaktadır. Kale, surlarının dışında güneydoğu yönünde de bir mescit

22 Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. IV, TTK., Ankara 2011, s. 2039-2040.

23 Lucienne Thys Şenocak, "Kumkale ve Seddülbahir Osmanlı Kaleleri", *Cogito*, S. 28, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 274.

24 Lucienne Thys Şenocak, *Hadice Turhan Sultan (Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler)*, Çev. Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s. 131-133.

25 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Y. Dağlı vd., 5. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 157.

26 Lucienne Thys Şenocak, "Bir Valide Sultan'ın Himayesinde Seddülbahir ve Kumkale", *Osmanlı Mimarlığının 7 yy.ı (Uluslararası Bir Miras)*, Yem Yayınları, İstanbul 1999, s. 112.

ve çeşme bulunur. Ayrıca kuzeybatıda sahilde küçük bir iskele ve mendirek kalıntısı mevcuttur. Kalenin mevcut halde beş kulesi ayakta. Deniz tarafındaki kuleler top ateşi sonucu tahrip olup tamamen yıkılmıştır. Bu kulelerin yerine on üç bonetten oluşan bir tabya inşa edilmiştir.

Seddü'l-Bahr (Seddülbahir) Kalesi

Gelibolu Yarımadası'nın güney ucunda, Ertuğrul ve Morto Koyları arasında kalan bir burun üzerinde yer almaktadır. Kumkale Kalesi ile karşılıklı olarak, IV. Mehmet'in annesi Hatice Turhan Sultan tarafından M. 1658-59 yıllarında inşa ettirilmiştir²⁷. "The Illustrated War News" adlı 29 Eylül 1915 tarihli dergide, Seddü'l-Bahr Kalesi'nden sökülerek İngiltere'ye götürülmüş olan bir kitabenin fotoğrafı bulunmaktadır. Bu kitabeden anlaşıldığı kadarıyla kale, H. 1303/M. 1885-86 yılında II. Abdülhamid tarafından onarılmıştır²⁸. Bu aynı zamanda bugün kale içinde bulunan tabyanın da bu tarihlerde yapıldığını düşündürmektedir. Çanakkale Savaşlarında da kullanılan kale, 1997 yılına kadar askerî birlik tarafından kullanılmıştır. Bugün, kalenin içerisinde XIX. yüzyılda yapılan tabyaların dışında mevcut bir yapı yoktur. Birinci Dünya Savaşı'nda büyük ölçüde zarar gören kale, harap haldedir (Resim 6).

Kale, dikdörtgen bir plana sahiptir (Çizim 6). Denize bakan sur ortada kırılma yapmaktadır. Kalenin kuzey, güney, doğu, batı ve kuzeybatı tarafında birer kule bulunmaktadır. Kuleler, çokgen ve dairesel planlıdır. Kalede, güneydoğudan kuzeybatıya doğru üç kademeli sur ile hisarpeçe oluşturulmuştur. Surun tamamı günümüze ulaşmamıştır. Surun güneydoğu yüzünde yüksekçe tutulmuş toplam on bir adet niş bulunmaktadır. İki ucunda birer adet seğirdim merdiveni mevcuttur. Kaleye giriş kuzeydoğu duvarında bugün mevcut olmayan "Bâb-ı Kebir" adıyla anılan kapıdan sağlanmaktaydı²⁹. Bunların dışında kalenin kuzeybatısında kale ile birlikte yapılan bir çifte hamam ile XIX. yüzyılda yapılan yeni hamam ve kuzeyinde bir mescit bulunmaktadır.

Hırzû'l-Bahr (Babakale) Kalesi

Çanakkale ili, Ayvacık ilçesi, Babakale beldesinde Baba Burnu denen yükselti üzerinde yer almaktadır. Kale, kapısı üzerinde yer alan mermer inşa kitabesinden anlaşıldığı üzere, yerleşim yerini Frenk korsanlarının saldırılarından korumak amacıyla, Kaymak Mustafa Paşa tarafından H. 1135/M. 1722-23 – H. 1141/M. 1728-29 tarihleri

27 Lucienne Thys Şenocak, *Hadice Turhan Sultan (Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler)*, s. 131-133.

28 Wolfert Uğural Vanthoft, "Çanakkale Savaşları'nın İzini Sürüyor", *Popüler Tarih*, S. 56, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 21.

29 Lucienne Thys Şenocak, *Hadice Turhan Sultan (Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler)*, s. 165-166.

arasında yaptırılmıştır³⁰. Kale içinde yer alan cami, hamam, çeşme ve diğer binaların da kale ile birlikte aynı yıllarda yapıldığı sanılmaktadır³¹.

Kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanan kale, dikdörtgen planlı olup, dört köşesi birer kule ile desteklenmiştir(Çizim 7)(Resim 7). Yapıya ana giriş kuzeydoğu cephenin ortasında yer alan kapıdan sağlanmaktadır. Bu kapının dışında güneydoğu cephede kule dibinde küçük ölçekli bir “uğrun kapı” bulunmaktadır. Kalenin kuzeydoğuda yer alan sivri kemerli ana giriş kapısı kemer kavsarasının ortasında inşa kitabesi yer almaktadır. Kapının gerisindeki giriş kısmı “L” biçimli hol şeklinde kale içine doğru taşan bir küttedir. Bu giriş kısmında kapının iki yanında ve karşısında birer büyük niş bulunur. Muhafızların durması için düzenlenmiş olduğu düşünölen nişlerin üzeri beşik tonozla örtölüdür. “L” biçimli giriş bölümü kale içine geniş ve yüksek yarım daire kemerli kapı ile açılır. Bu kemerin kilit taşı üzerinde alem kabartması bulunmaktadır. Kalenin seğırdim yerine güney köşede yer alan rampa ile çıkılmaktadır. Dört kuleye de bu seğırdimle ulaşılır. Kulelerin mazgal açıklıkları top atışına uygun bir biçimde dışa doğru genişleyen bir açıyla yapılmıştır. Denize bakan taraftaki kuleler, diğer iki kuleden daha küçük düşünölmüş ve altı doldurulmuştur. Bu kulelerde birer nöbetçi kulübesine ait izler görölmektedir. Seğırdim yerleri mazgallı barbataya sahiptir. Kale içinde, girişin solunda kuzeydoğu duvara bitişik su hazneli sivri kemerli bir çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmenin hemen yanına ikinci bir çeşme daha eklenmiştir. Kale içinde hamam ve caminin sadece temel izleri görölebilmektedir. Caminin minaresi, sur üzerine yerleştirilmiştir. Minareden günümüze sadece taş kaide ve tuğla pabuç kalıntısı ulaşmıştır.

Nara Kalesi

Çanakkale il merkezine 5 km. uzaklıkta Nara Burnu’nda yer almaktadır. Boğazın savunması XIX. yüzyılın başlarından itibaren gelişen askerî teknoloji ile birlikte yetersiz kalmıştır. Bunun sonucunda, III. Selim, Fransız mühendisi Jochereau de Saint Denys’i boğazın savunmasını iyileştirmek ve buradaki yapıları incelemek üzere görevlendirmiştir. Jochereau de Saint Denys, yaptığı çalışmalar sonucunda, Nara Burnu’na bir kale yapılmasını önermiştir³². İngiliz donanması, M. 1807’de kuvvetli bir lodostan istifade ederek Çanakkale Boğazı’nı geçmiş ve İstanbul önlerine

30 Kitabede yer alan tarih daha önce Çiğdem Türker tarafından H. 1139 olarak okunmuştur. Bkz. Çiğdem Türker, “Anadolu Yarımadası’nın En Batı Ucunda Yer Alan Tipik Bir Osmanlı Köyü: Babakale”, *Türk Etnografya Dergisi*, S.XVIII, Ankara 1988, s.140. Ancak daha sonra Prof. Dr. Ali Osman Uysal tarafından yapılan çalışmada tarihin yanlış okunduğu ve doğrusunun H.1135-H.1141 olduğu ortaya konmuştur. Bkz. Ali Osman Uysal, “Kaymak Mustafa Paşa’nın Hâtırası: Babakale”, *Ayvacık Değerleri Sempozyumu(25-26 Ağustos 2008)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, No: 87, Çanakkale 2008, s. 121-122.

31 Ali Osman Uysal, a.g.e., s. 122.

32 Edward Raczynski, *1814’de İstanbul ve Çanakkale’ye Seyahat*, Çev.Kemal Turan, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1980, s. 149-150. ; Metin Tuncel, a.g.e., s. 203.

kadar ilerlemiştir³³. Bu sırada, Nara Burnu'nda ve boğazın muhtelif yerlerinde alelacele tabyalar inşa edilmektedir³⁴. İngiliz donanması, geri çekilirken boğaza yapılan bu istihkâmlardan açılan ateş sonucu ağır kayıplar vermiştir³⁵. Nara Burnu'na yapılacak bir istihkâmın önemi böylece kavranmış, daha sonraki yıllarda da tahkimine devam edilmiştir. II. Mahmut döneminde M. 1815 tarihinde Nara Burnu ve karşısındaki Bigalı mevkiine birer kale inşası başlamıştır³⁶. Kale kapısı üzerinde yer alan kitabe ve bir arşiv belgesine göre yapı H. 1234/M. 1819 yılında tamamlanmıştır³⁷. Nara Kalesi, 1983-1985 yılları arasında restore edilmiştir³⁸. Halen Çanakale Boğaz Komutanlığı'na bağlı birlikler tarafından kullanılmaktadır.

Yapı, planı ile farklılık gösterir. Bulunduğu yerin topografyasına uygun bir biçimde şekillenmiştir. Düzgün olmayan bir plana sahip yapı, dış sur ve ana kuleden oluşmaktadır(Çizim 8). Kaleye giriş, kara tarafında (doğuda) yer alan iki kemerli küçük bir köprü ile yarım daire kemerli üçgen alınlıklı kapıdan sağlanmaktadır. Bugün, köprünün akan suyu bulunmama ile birlikte, kale yapıldığı dönemde burada deniz suyunun aktığı bir hendek olması muhtemeldir. Bu şekilde kalenin bulunduğu burun bir adaya dönüştürülerek kara tarafından gelecek saldırılar için önlem alınmıştır. Kapının iki yanında köşelerde dairesel planlı birer kule yer alır. Her iki kulede de dışa doğru genişleyen dört mazgal bulunur. Kale surunun tamamında bu mazgal dizilişi devam eder. Sur içinde batıda yaklaşık olarak kare bir alana oturan dört yapraklı yonca planlı ana kule bulunmaktadır(Resim 8). Ana kuleye giriş, doğudaki yarım daire kemerli kapıdan sağlanmaktadır. Mazgal pencerelerle aydınlatılan yapının örtü sistemi ortada sekizgen bir ayağa oturtulan yarım kubbelere oluşmaktadır.

Bigalı Kalesi

Eceabat-Gelibolu karayolu üzerinde, Eceabat'a yaklaşık 5 km. uzaklıkta yer almaktadır. Nara Kalesi ile birlikte M. 1815 tarihinde yapılmaya başlanmıştır³⁹. Yapının doğu ve batı kapısında olması gereken kitabeler, bugün yerinde değildir. Ancak, 15 Ocak 1953 tarihinde Eceabat kaymakamı Nihat Alp'in hazırladığı raporda, her iki kitabenin de metni verilmiştir⁴⁰. Bu rapora göre kitabelerin tarihi H. 1233/M. 1817-

33 Midhat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. V., TTK., Ankara 2011, s. 2807-2808.

34 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. Dosya 40/Gömlek 2007A.

35 Midhat Sertoğlu, a.g.e., s. 2809.

36 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, C. AS. Dosya 681/Gömlek 28604. ; C. AS. Dosya 141/Gömlek 6259. ; C. AS. Dosya 614/Gömlek 25915. ; HAT. Dosya 595/Gömlek 29210. ; HAT. Dosya 1254/Gömlek 48497.

37 Kale kapısı üzerinde yer alan kitabenin tarihi H. 1234/M. 1818-19'dur. Kalenin ana kulesinin inşaatı ile ilgili belgenin tarihi ise H. 29 Zilhicce 1234 / M. 19 Ekim 1819'dur. Her iki tarih dikkate alındığında kalenin inşaatının M. 1819 tarihinde tamamlandığı anlaşılmaktadır. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. Dosya 1287/Gömlek 49914.

38 Ramazan Eren, a.g.e., s. 35.

39 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, C. AS. Dosya 681/Gömlek 28604. ; C. AS. Dosya 141/Gömlek 6259. ; C. AS. Dosya 614/Gömlek 25915. ; HAT. Dosya 595/Gömlek 29210. ; HAT. Dosya 1254/Gömlek 48497.

40 Ramazan Eren, a.g.e., s. 35-36.

18'dir. Bugün, kaybolan kitabelerden, doğu kapısına ait kitabenin bir yarısı Çanakka- le Arkeoloji Müzesinde, diğer yarısı ise Gelibolu Mevlevihanesi'ndedir⁴¹. Kitabenin Müzede yer alan yarısı kırık olduğu için sadece "12.." rakamı okunabilmektedir. Bu nedenle, adı geçen rapor dikkate alındığında, kalenin H. 1233/M. 1817-18 tarihinde tamamlanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Kale, yaklaşık olarak dikdörtgen planlı olup, dört köşede çokgen ve dairesel planlı kulelerle desteklenmiştir(Çizim 9). Kale içinde harap halde bir mescit, bir çeşme ve cephanelik bulunmaktadır(Resim 9). Yapıya giriş, doğu ve batıda istikametinde aynı aks üzerinde yer alan yarım daire kemerli ve üçgen alınlıklı iki kapıdan sağlanmaktadır. Kalenin denize bakan güney duvarı önünde yerden yüksekçe bir platform bulunmaktadır. Bu platformun ilerisinde, hem dairesel planlı iki kulede hem de duvar üzerinde top atışına uygun dışa doğru genişleyen mazgallar yer alır. Kalenin doğu, batı ve kuzey yönündeki duvarlarında ise tüfek atışına uygun dışa doğru daralan küçük mazgal pencereler bulunmaktadır. Kuzeyde iki köşede yer alan çokgen kulelerde de top atışına uygun dört mazgal açıklık bulunur. Kale içindeki mescit kare planlı olup örtü sistemi yok olmuş, güneydoğu duvarının dışında büyük ölçüde yıkılmıştır. Dikdörtgen planlı çeşme kısmen daha sağlam olmakla birlikte akan suyu yoktur. Cephanelik olduğu düşünülen dikdörtgen planlı bina günümüze kısmen sağlam bir şekilde ulaşmıştır. Yapıya giriş, doğu yönündeki bir ön mekândan sonra güneyde yer alan yarım daire kemerli kapıdan sağlanmaktadır. Yapı, tonoz örtü sistemine sahiptir.

Köseburnu Kalesi

Çanakkaile il merkezinde Nara yolu üzerinde Köseburnu mevki olarak anılan yerde Bahriye Kabristanı'nın önünde, kıyıda yer almaktadır. Bugün sadece bir kulesi kalan yapının kitabesine de ulaşılammıştır. Ancak arşiv belgeleri arasında M. 15 Mart 1820 tarihli belgede burada inşa edilen "Hacı Ömerburnu Tabyası" isimli yapıdan bahsedildiği görülmektedir⁴². Yine M. 12 Temmuz 1828 tarihli Kumkale ve Seddülbahir'den Muarız (Saroz) Körfezi'ne kadar olan sahilleri gösteren krokide, "Köseburnu" denilen mevkide "Hacı Ömerburnu Tabyası" gösterilmektedir⁴³. M. 27 Ocak 1829 tarihli belgede ise daha önce, Hacı Ömerburnu denilen mahalde tabya yapılması gerekirken yanlışlıkla "Köseburnu" denilen mevkide bir tabya yapıldığından bahsedilmektedir⁴⁴. Bu belgelere göre yanlışlıkla yapılan yapı "Köseburnu Kalesi"dir. Böylece M. 1820 yılında Köseburnu Kalesi'nin bulunduğu ancak buranın uzun bir

41 2008 yılında, Çanakkaile Arkeoloji Müzesi'nde mezar taşı ve kitabeler üzerine yapmış olduğumuz çalışmalar sırasında yapıya ait olan doğu kitabesinin bir yarısı tespit edilmiştir. Daha sonra, Gülgün Erişen Yazıcı tarafından yayınlanan "Gelibolu Mevlevihanesi ve Gelibolu'da Mevlevilik" isimli kitap- tan kitabenin diğer yarısının da Gelibolu Mevlevihanesi'nde olduğu anlaşılmıştır. Bkz. Gülgün Erişen Yazıcı, *Gelibolu Mevlevihanesi ve Gelibolu'da Mevlevilik*, Çanakkaile Kitaplığı Yayınları, Çanakkaile 2009, s. 80-81.

42 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, C. AS. Dosya 174/Gömlek 7584.

43 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. Dosya 599/Gömlek 29335A.

44 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. Dosya 1029/Gömlek 42842.

süre “Hacı Ömerburnu Tabyası” olarak anıldığı anlaşılmaktadır. Hacı Ömerburnu Tabyası ise M. 21 Kasım 1832 tarihli belgeye göre 1832 yılında yapılmıştır⁴⁵. Bu tarihten sonra arşiv belgelerinde her iki yapının da isimlerine rastlanmaktadır. Yapı, M. 1887-88 ile M. 1889 yılları arasına tarihlenen II. Abdülhamid Arşivi’ndeki fotoğrafta sapa sağlam görülmektedir. Kale duvarları günümüze ulaşmayan yapının, sadece Bahriye Kabristanı’nın önündeki alanda bir kulesi mevcuttur. Duvarlarına ait temel izleri ise zeminde görülebilmektedir. Temel izlerinden kalenin 3 m. kalınlığında duvarlara sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Kalenin planının, II. Abdülhamid Arşivi’ndeki resim ve bugün izleri görülebilen duvarlar dikkate alındığında deniz tarafının yarım daire, kara tarafının ise dikdörtgen bir biçim arz ettiği anlaşılmaktadır(Çizim 10)(Resim 10). Kara tarafında yani doğuda iki köşede birer kule ve bu iki kule arasındaki duvarın ortasında yarım daire kemerli üçgen alınlıklı bir kapı yer almaktadır. Yine resimde kapının üçgen alınlığı altında kitabede görülebilmektedir. Doğu cephesi düz bırakılan duvarların kuzey, güney ve batısı kale toplarının yerleştirildiği dışa doğru açılan mazgallarla donatılmıştır. Kale içerisinde barınma ve depo olarak kullanıldığı düşünülen kiremit çatılı tek katlı binalarda bulunmaktadır. Günümüzde ise yapıdan geriye sadece kuzeyde yer alan kulesi kalmıştır(Resim 11). Kule, dairesel planlı olup, dıştan bakıldığında üç kademeli düzenlenişe sahip bir kubbe ile örtülmüştür. Kuleye, güneybatıda yer alan sonradan kirişle kapatıldığı anlaşılan yarım daire kemerli kapıdan giriş yapılmaktadır. Kulenin içinde duvarlarda havalandırma delikleri bulunmaktadır. Bu havalandırma delikleri duvar içinde birbirleriyle bağlantılı olup, dışarıdan bakıldığında görülebilen bir baca-ya bağlanmaktadır. Yine kulenin dış cephesinin doğu duvarı üzerinde dışa açılan beş künk vardır. Bu künklerin havalandırma amacıyla mı yoksa başka bir amaçla mı yapıldığı anlaşılamamıştır. Kulenin içi ve dışı sıvanmıştır. Özellikle dış cephede sıvalar yer yer dökülmüştür. Dış cephede sıva üzerinde zift izleri bulunmaktadır.

Çamburnu Kalesi

Çanakkale ili, Eceabat ilçesi yerleşim merkezinin 1,5 km. güneyinde, Çanakkale Boğazı sahilinde, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı sınırları içinde yer almaktadır. Kitabesi bulunmayan yapı, Köseburnu Kalesi ile birlikte karşılıklı olarak II. Mahmut döneminde inşa edilmiş olmalıdır⁴⁶.

45 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, C. AS. Dosya 287/Gömlek 11911.

46 Boğazda yapılan kalelerde, esas olan boğazdan geçecek gemilerin etkili bir şekilde çapraz ateş altında tutulmasıdır. Bu nedenle kaleler her zaman karşılıklı olarak yapılmak zorundadır. Tek başına yapılan bir kale herhangi bir anlam ifade etmemektedir. Bu yüzden, Çamburnu Kalesi’de karşısında yer alan Köseburnu Kalesi ile birlikte aynı tarihlerde yapılmış olmalıdır. Kitabesi olmayan yapı ile ilgili bir arşiv belgesi, yapının H. 1237/M. 1822 tarihinde var olduğunu göstermektedir. Bu da Köseburnu ile aynı tarihte yapılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Belge için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, C. AS. Dosya 51/Gömlek 2394.

Kale, yaklaşık olarak 55x70 m. ölçülerinde, dikdörtgen planlıdır(Çizim 11). Denize bakan duvarı hafif yay biçiminde olup, mazgal açıklıklara sahiptir(Resim 12). Deniz tarafında, üzerine topların yerleştirildiği bir platform mevcuttur. Kaleye giriş, kuzeybatı cephesinden, bugün sadece kapı söve boşlukları kalan kapıdan sağlanmaktadır. Bigalı Kalesi'nde olduğu gibi Çamburnu Kalesi'nde de kuzeybatı kapısının aksında güneydoğuda bir kapı daha olduğu düşünülmektedir. Ancak yapının güneydoğu duvarı bugün mevcut olmadığı için bu konu hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Yapının mevcut kuzeybatı ve güneybatı duvarında, içte yarım daire kemerli, dışa doğru daralan mazgal pencereler kullanılmıştır. Kale içinde günümüze gelen tek yapı, cephanelik olduğu düşünülen binadır. Cephanelik, dikdörtgen planlı olup tonoz örtü sistemine sahiptir.

Bozcaada Yeni Kale

Çanakkale ili, Bozcaada ilçesinde, Bozcaada Kalesi'nin gerisinde Yeni Kale Tepesi denen mevkiye adaya ve deniz yoluna hâkim bir konumda yer almaktadır. Kalenin kitabesi yerinde olmayıp, bugün Bozcaada Kalesi'nin içinde sergilenmektedir. Çok tahrip olan kitabe, iki sütun halinde sekizer satırdan meydana gelmektedir⁴⁷. Kitabeden anlaşıldığına göre kale, Boğaz Muhafızı Hafız Ali Paşa tarafından H. 1243/M. 1827-28 tarihinde yapılmıştır. Bugün kale harap haldedir(Resim 13).

Düzgün olmayan bir plana sahip kale, beş kollu bir yıldızı andırmaktadır(Çizim 12). Yapıya giriş, güneydoğu cephede yer alan kapıdan sağlanmaktadır. Kapı harap halde olmasına rağmen bir tarafında kemer başlangıcı izlenebilmektedir. 1915 tarihli "The Illustrated War News"da işgal sırasında çekilen resimde kapı net olarak görülmektedir⁴⁸(Resim 14). Buradan anlaşıldığı kadarıyla kapı, yarım daire kemerlidir. Kapı üzerine seğirdimden merdivenle çıkılmaktadır. Burada barbata iki yanındaki göre biraz yükseltilerek gözetleme yapmak için iki pencere açılmıştır. Bugün kısmen ayakta kalan kale duvarlarında, seğirdim yerlerinden tüfikle atış yapabilmek için barbataya dışa doğru daralan mazgallar pencereler yerleştirilmiştir. Kapının hemen batı kısmında yer alan platformunda ise top atışına uygun daha büyük dışa doğru genişleyen mazgallar yapılmıştır. Kalenin içinde batı köşesinde dikdörtgen planlı beşik tonoz örtülü cephanelik olduğu düşünülen oda yer alır. Odanın üstü aynı zamanda top platformu olarak düzenlenmiştir.

Sonuç

Konumu itibariyle stratejik öneme sahip olan Çanakkale'de asırlar boyunca çeşitli savunma yapıları inşa edilmiştir. Osmanlı hâkimiyeti ile birlikte daha önce inşa edilen bazı kaleler onarılarak kullanılmış, zamanla bu kaleler boğaz savunması için

47 Kitabe ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gülgün Yazıcı, İmran Şahin, Mesut Yazıcı, "Bozcaada'da Osmanlı Medeniyetinin Tanıkları: Kitabeler" *Bozcaada Değerleri Sempozyumu*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, No: 77, Çanakkale 2008, s. 101-102.

48 <http://www.gallipoli-1915.org/warillustrated.ing.htm> (23.04.2013)

yetersiz kalınca, Osmanlı döneminde yenileri inşa edilmiştir. Osmanlı dönemi öncesinde inşa edildiği görülen birçok Bizans kalesinin daha çok yerleşim yerlerini veya önemli madenleri korumak amacıyla inşa edildikleri görülmektedir. Osmanlı döneminde inşa edilen Babakale dışındaki kalelerse askeri amaçlı olarak boğaz geçişini kontrol etmek için yapılmıştır. Babakale ise korsan saldırısına uğrayan bir yerleşimi bayındır hale getirmek ve yerli halkın huzurlu yaşamasını sağlamak üzere inşa edilmiştir.

Çanakkale'de Osmanlı döneminde inşa edilen her bir kale plan itibarıyla birbirinden farklılık gösterir. Geleneksel dört köşeli kaleler olmakla birlikte, standart bir kale planı yoktur. Kalelerin planları daha çok oturtuldukları topografyaya göre şekillenmiştir. İncelenen kaleleri dış sur özelliklerine göre üçe ayırmak mümkündür. Bunlar; düzgün bir plana sahip dört köşeli düzenlenmiş olanlar (Kumkale Kalesi, Gelibolu İç Kalesi, Kal'a-i Sultâniyye, Seddü'l-Bahr Kalesi, Hırzû'l-Bahr (Babakale) Kalesi, Çamburnu Kalesi, Köseburnu Kalesi ve Bigalı Kalesi), düzgün olmayan plana sahip olanlar (Bozcaada Kalesi, Nara Kalesi, Bozcaada Yeni Kale) ve planı ile diğerleriyle grup oluşturamayacak kadar farklılık gösteren (Kilid'ül-Bahr Kalesi) münferit tiptir.

Özellikle boğaza karşılıklı olarak inşa edilen kalelerin biçimlenişinde asıl olan boğazı etkili bir şekilde çapraz ateş altında tutabilmektir. Bu nedenle kalelerin boğaza bakan duvarlarında top atışına uygun mazgal açıklıklar yerleştirilmiş ve topografyanın durumuna göre bu duvarlar öne doğru çıkıntı yapacak şekilde çıkarılmıştır. Bir burun üzerinde yer alan Nara ve Köseburnu kalelerinde bu durumu görmek mümkündür. Bu kaleler boğazın içine doğru uzandıkları için görüş açıları çok geniştir. Boğazda üç yöne doğru atış yapabilecek durumdadırlar. Bigalı ve Çamburnu kalelerinde de benzer bir durum görülmektedir. Buldukları topografya öne doğru çıkma imkânı tanımadığı için mazgalların bulunduğu boğaza bakan duvarları ya yay şeklinde ya da ortada dışa doğru bir kırılma yapmaktadır. Bozcaada Yeni Kale, tepede yer alması itibarıyla her yönü ateş altında tutabilmek ve gözetleme yapmak amacıyla yıldız benzer çokgen planlı inşa edilmiştir. Buna göre kaleler, topografya ve etkili ateş gücü için görüş açısına uygun bir biçimde her biri birbirinden farklı planlanmıştır denilebilir.

XV. yüzyıldan itibaren inşa edilen bu kalelerde dikkati çeken en önemli özellik duvar kalınlıkları ve yükseklikleri olmuştur. Ateşli silahların gelişimi ile birlikte her geçen yüzyılda duvar yükseklikleri tehlike oluşturduğu, kalınlıkları ise tahrip gücü yüksek silahlardan dolayı önemini kaybettiği için giderek azalmıştır.

Malzeme olarak; genellikle duvarlarda taş, kemer, tonoz ve kubbelerde tuğla, çok katlı binalarda döşeme ve merdivenlerde ise ahşap kullanıldığı görülmektedir. Kaleler savunma amaçlı yapılar olduğu için inşa edilirken süslemeye önem verilmiştir.

Kale içindeki yapılanma askerin temel ihtiyaçları ve askeri teçhizatın durumuna göre şekillenmiştir. Bu amaçla barınma, ibadet ve cephanenin muhafazasına uygun binalar inşa edilmiştir. Bu binaların çeşitliliği, sayısı ve büyüklüğü ihtiyaca göre değişmiştir. Bazı kalelerde mescit, hamam, çeşme, levazım deposu, cephanelik, kışla

gibi birimlerin hepsi bir arada bulunurken bazılarında sadece cephanelik ve kışla gibi temel birimler yer almaktadır.

Kalelerin banileri arasında sadece IV. Mehmet'in annesi Hatice Turhan Sultan'ın Kumkale ve Seddü'l-Bahr kalelerinin masraflarının tamamını karşıladığı bilinmektedir. Diğer banilerin kalelerin yapımındaki katkıları tam olarak bilinmemektedir.

Kaynakça

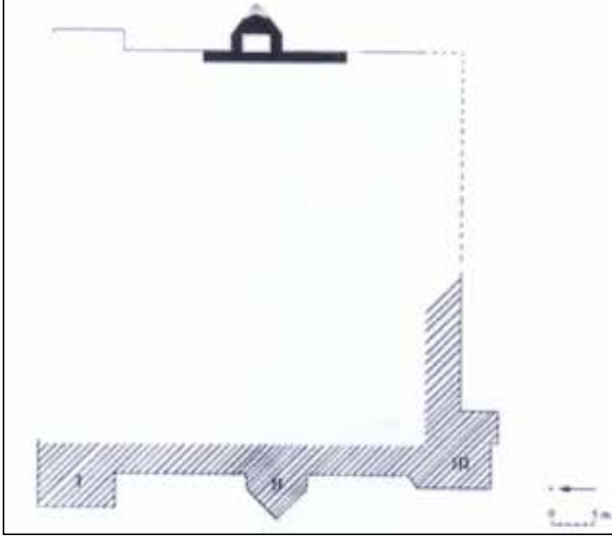
- Aygen, Mehmet Saadettin, *Bütün Yönleriyle Bozcaada*, Türkeli Yayınları, Afyon 1985.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Mimarisi*, C. III, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1953.
- Babinger, Franz, *Mehmed der Eroberer und Seine Zeit Welten Stürmer Einer Zeitenwende*, München 1953.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, C. AS. Dosya 141/Gömlek 6259.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, C. AS. Dosya 174/Gömlek 7584.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, C. AS. Dosya 287/Gömlek 11911.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, C. AS. Dosya 51/Gömlek 2394.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, C. AS. Dosya 614/Gömlek 25915.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, C. AS. Dosya 681 / Gömlek 28604.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. Dosya 1029 / Gömlek 42842.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. Dosya 1254/Gömlek 48497.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. Dosya 1287/Gömlek 49914.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. Dosya 40 / Gömlek 2007A.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. Dosya 595 / Gömlek 29210.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. Dosya 599/Gömlek 29335A.
- Cezar, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Çakır, Ömer, “Çimenlik Kalesi'nin Tamir Kitâbesi Hakkında Bir Vesika ve Bir Tashih” *Çanakkale Merkezi Değerleri Sempozyumu (25-26 Ağustos 2008)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, No: 76, Çanakkale 2008, ss. 846-854.
- Çanakkale Boğazı'ndaki İstihkâmlar ve Tabyaları (II. Abdülhamid Arşivi), İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 779-72/1-26.
- Dukas, *Bizans Tarihi*, Çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul Matbaası, İstanbul 1956.
- Emecen, Feridun, “Gelibolu”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 14, DİA., İstanbul 1993, ss. 1-6.
- Eren, Ramazan, *Çanakkale ve Yöresi Türk Devri Eserleri*, Çanakkale 1990.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz.Y. Dağlı vd., 5. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- <http://www.gallipoli-1915.org/warillustrated.ing.htm> (23.04.2013)
- Kuniholm, Peter, *Dendrochronologically Dated Otoman Monuments*, Plenum Publishers, New York 2000.
- Raczynski, Edward, *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, Çev.Kemal Turan, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1980.
- Sertoğlu, Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Şenocak, Lucienne Thys, “Bir Valide Sultan'ın Himayesinde Seddülbahir ve Kumkale”, *Osmanlı Mimarlığının 7 yy.ı (Uluslarüstü Bir Miras)*, Yem Yayınları, İstanbul 1999, ss. 112-117.
- Şenocak, Lucienne Thys, “Kumkale ve Seddülahir Osmanlı Kaleleri”, *Cogito*, S. 28, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, ss.274-282.
- Şenocak, Lucienne Thys, *Hadice Turhan Sultan (Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler)*, Çev.Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.
- Tekindağ, M. C. Şihabeddin, “Çanakkale(Tarih)”, *İslam Ansiklopedisi*, C.3, MEB., Eskişehir 1997, ss. 340-347.
- Tuncel, Metin, “Çanakkale”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 8, DİA., İstanbul 1993, ss. 197-199.

- Tuncel, Metin, “Çanakkale Boğazı”, *İslam Ansiklopedisi*, C.8, Diyanet Yayınları, İstanbul 1993, ss.199-203.
- Türker, Ayşe Ç., “Atık Hisar Kalesi”, *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu (19-21 Nisan 2001)*, Ankara 2001, s.193-206.
- Türker, Ayşe Ç., “The Gallipoli Castle in the Byzantine Period”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 23, Ankara 2006, ss. 175-198.
- Türker, Ayşe Ç., “Çanakkale Boğazında Bizans Dönemine Ait Tarihi ve Arkeolojik Veriler”, *Çanakkale I: Savaşı ve Tarihi*, İstanbul 2006, ss.515-585.
- Türker, Ayşe Ç., “Early Christian and Byzantine Archaeology on the Valleys around Madytos”, *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ 3*, AKVAD, Ankara 2009, ss.51-73.
- Türker, Çiğdem, “Anadolu Yarımadası’nın En Batı Ucunda Yer Alan Tipik Bir Osmanlı Köyü: Babakale”, *Türk Etnografya Dergisi*, S.XVIII, Ankara 1988, 139-151.
- Uysal, Ali Osman, “Kaymak Mustafa Paşa’nın Hâtırası: Babakale”, *Ayvacık Değerleri Sempozyumu (25-26 Ağustos 2008)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, No: 87, Çanakkale 2008, ss. 117-150.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1948.
- Vanthoft, Wolfert Uğural “Çanakkale Savaşları’nın İzini Sürüyor”, *Popüler Tarih*, S. 56, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2005, ss. 18-25.
- Yazıcı, Gülgün; İmran Şahin; Mesut Yazıcı, “Bozcaada’da Osmanlı Medeniyetinin Tanıkları: Kitabeler” *Bozcaada Değerleri Sempozyumu*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, No: 77, Çanakkale 2008, ss. 101-102.
- Yazıcı, Gülgün Erişen, *Gelibolu Mevlevihanesi ve Gelibolu’da Mevlevilik*, Çanakkale Kitaplığı Yayınları, Çanakkale 2009.

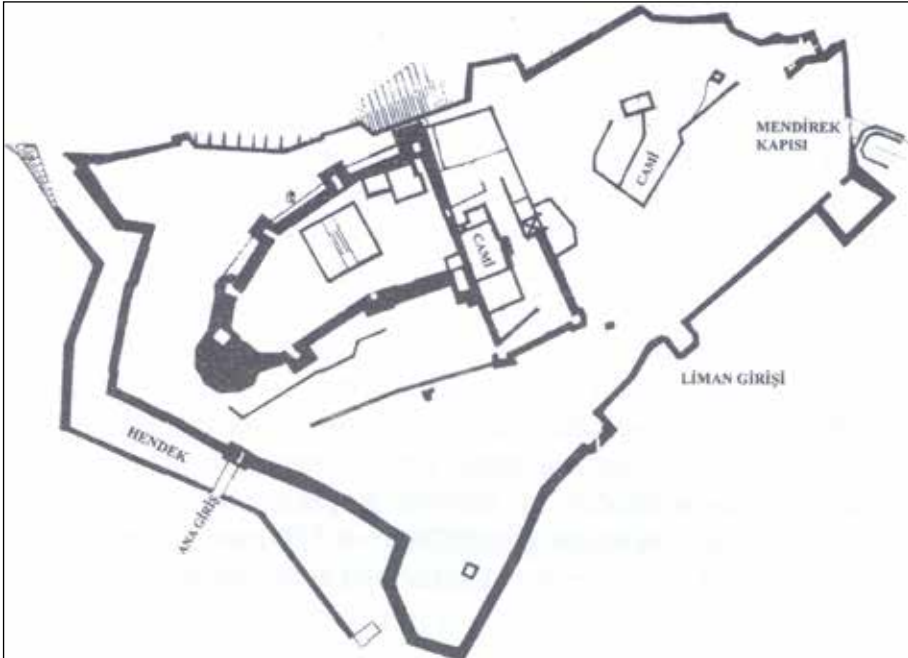
Ekler

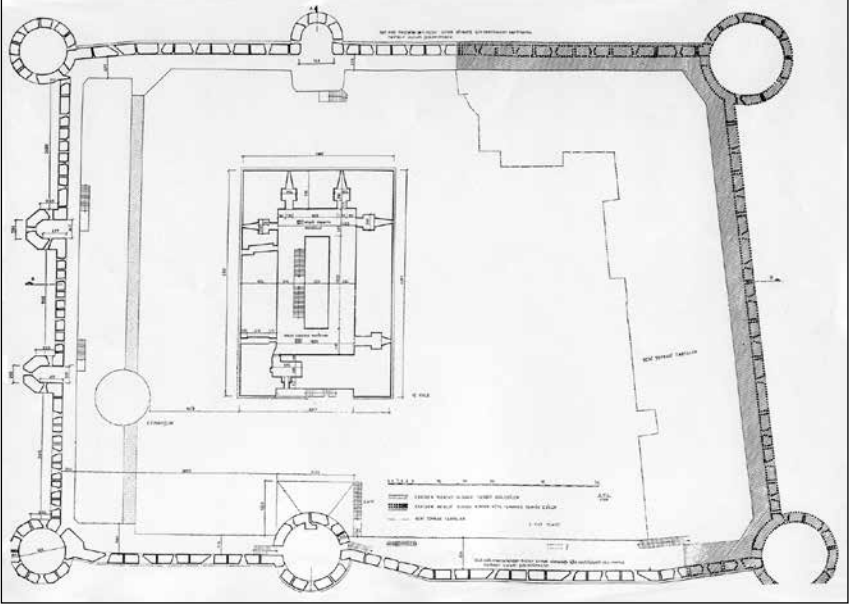
Harita 1. Çanakkale'deki Osmanlı kalelerinin konumları.

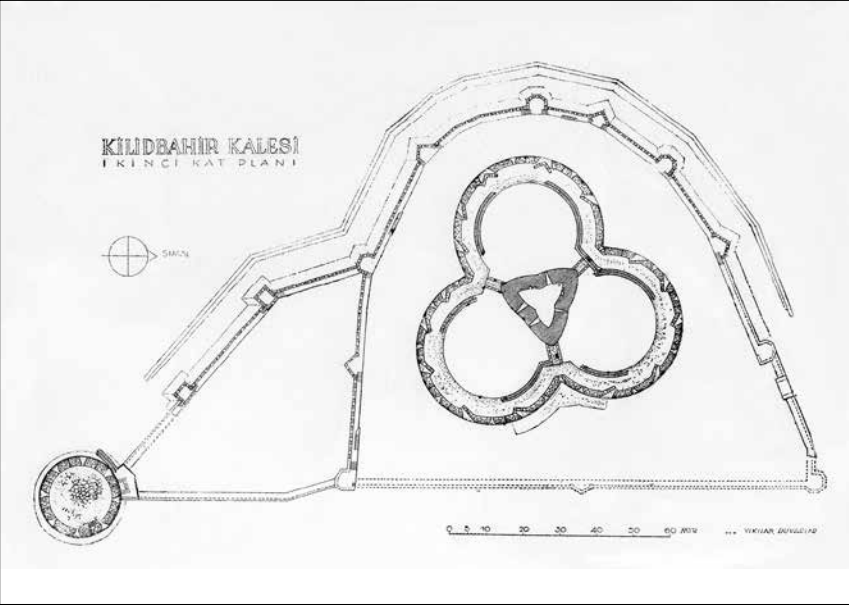
Çizim 1. Gelibolu Kalesi iç kale planı (Ayşe Çaylak Türker'den).

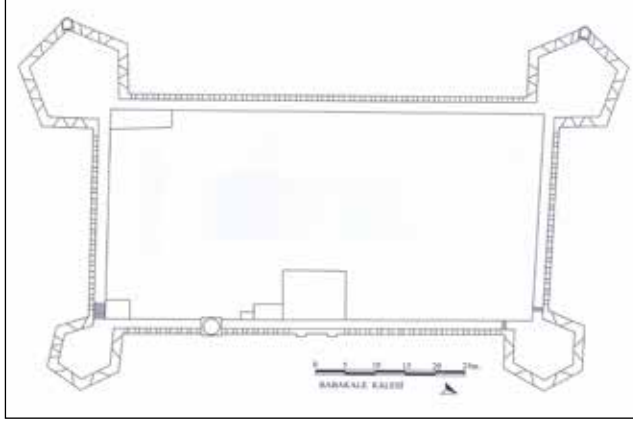
Çizim 2. Bozcaada Kalesi planı (Mehmet Saadettin Aygen'den).

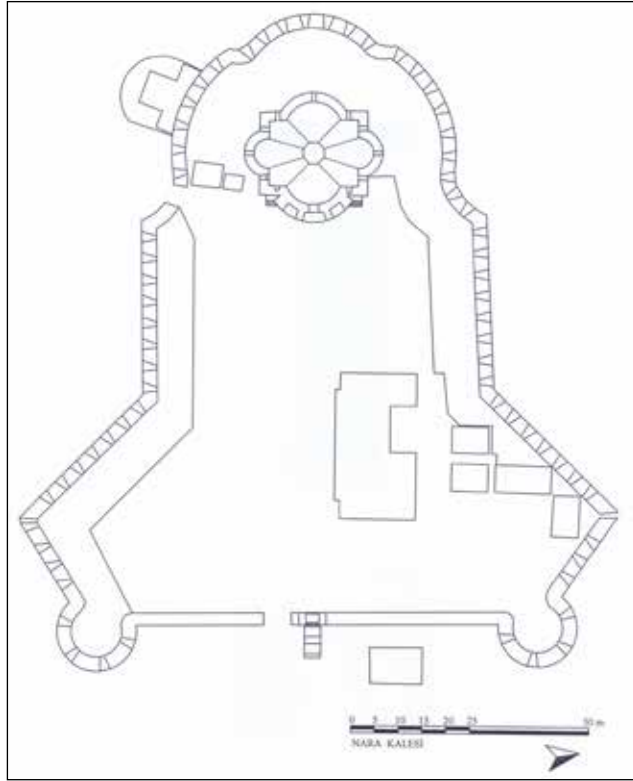
Çizim 3. Kal'a-i Sultâniyye (Çimenlik Kalesi) planı (Ekrem Hakkı Ayverdi'den).

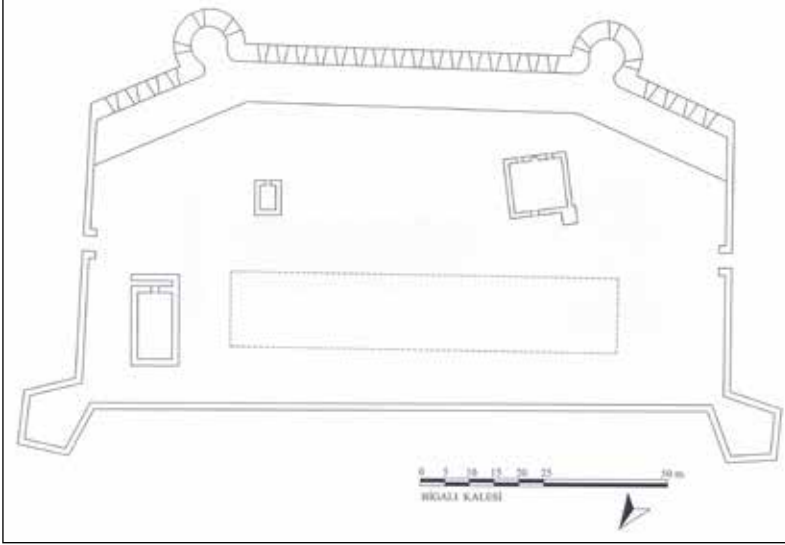
Çizim 4. Kıldü'l-Bahr (Kilitbahir) Kalesi planı (İsmail Utkular'dan).

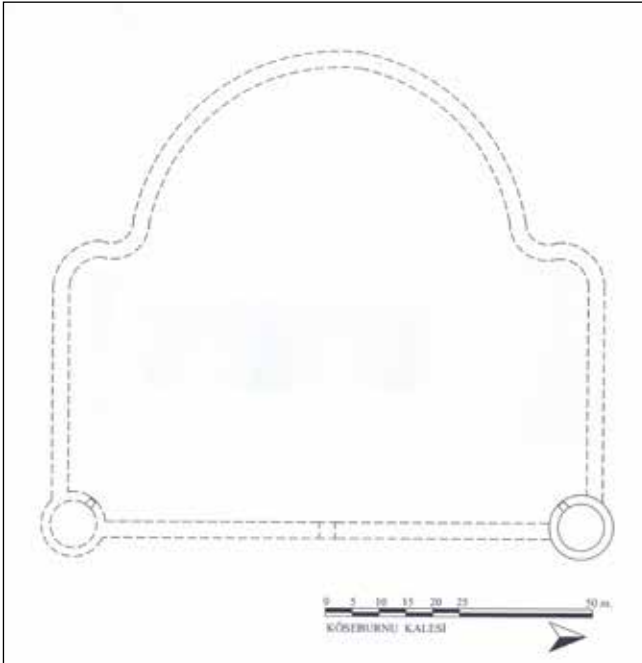
Çizim 7. Hırzû'l-Bahr (Babakale) Kalesi planı.

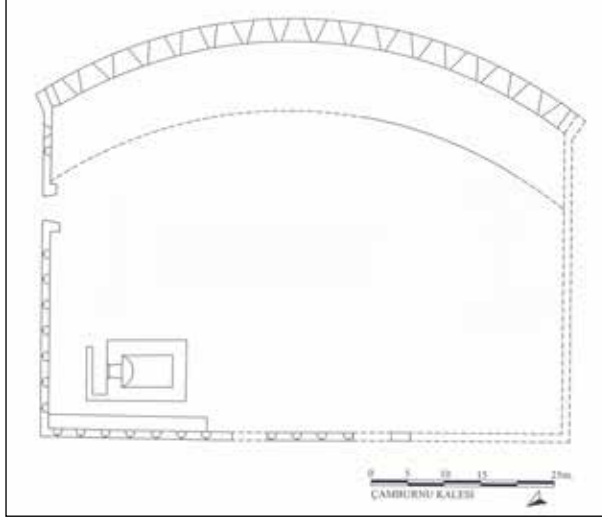
Çizim 8. Nara Kalesi planı.

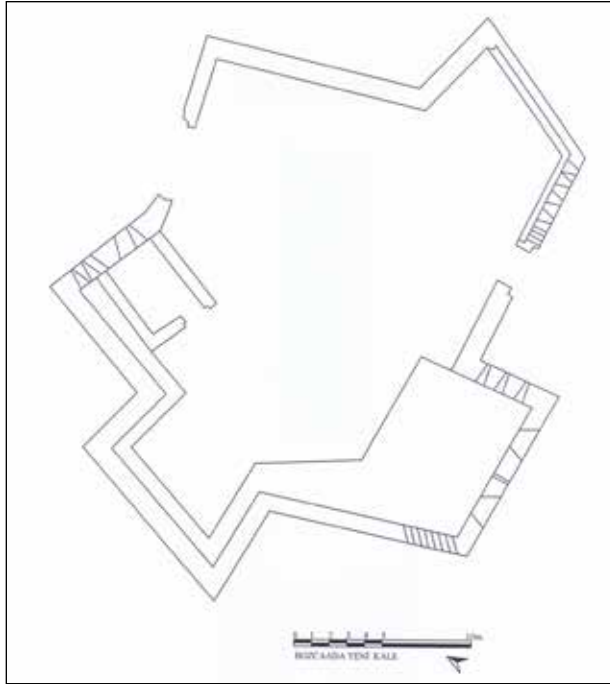
Çizim 9. Bigalı Kalesi planı.

Çizim 10. Köseburnu Kalesi planı.

Çizim 11. Çamburnu Kalesi planı.

Çizim 12. Bozcaada Yeni Kale planı.

Resim 1. Gelibolu Kalesi limanı ve kulesi, kuzey cephe, 2013.

Resim 2. Bozcaada Kalesi güneyden genel görünüş, 2011.

Resim 3. Kal'a-i Sultâniyye (Çimenlik Kalesi), batı cephe, 2010.

Resim 4. Kilitbahir Kalesi (Kilidü'l-Bahr), batı cephe, 2010.

Resim 5. Kumkale Kalesi, güneydoğu cephe, 2011.

Resim 6. Seddü'l-Bahr (Seddülbahir) Kalesi, kuzeybatı cephe, 2012.

Resim 7. Hırzül-Bahr (Babakale) Kalesi, güney cephe, 2012.

Resim 8. Nara Kalesi ana kule, doğu cephe, 2005.

Resim 9. Bigalı Kalesi, içerden kuzey cephe görünüşü, 2007.

Resim 10. Köseburnu Kalesi, doğu cephe, 1888-1889 (II. Abdülhamid Arşivi).

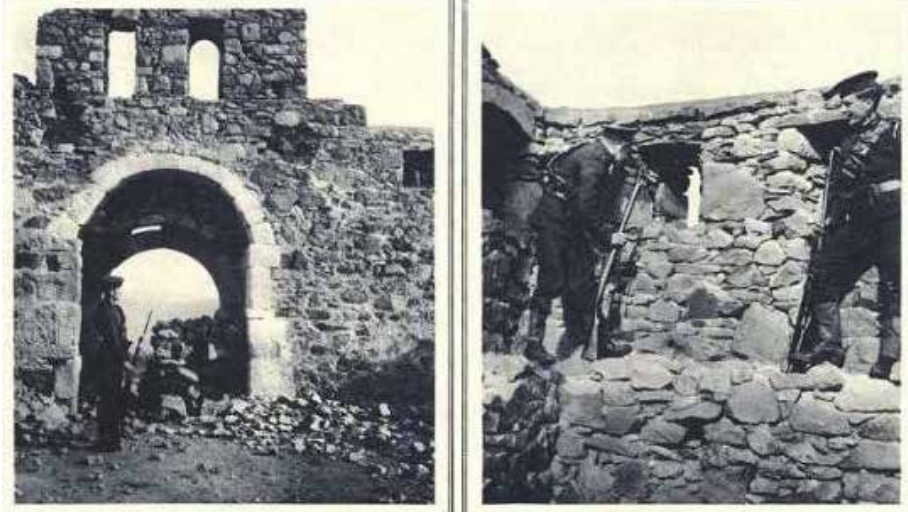
Resim 11. Köseburnu Kalesi'nin günümüze ulaşan kulesi, güney cephe, 2011.

Resim 12. Çamburnu Kalesi, doğu cephe, 2010.

Resim 13. Bozcaada Yeni Kale, güney cephe, 2009.

Resim 14. Bozcaada Yeni Kale'nin kapısının eski hali
(<http://www.gallipoli-1915.org/warillustrated.ing.htm> (23.04.2013)).